

TOPONIMIKANING MOHIYATI VA TERMINOLOGIK TUSHUNCHALAR

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.038>

Rahmonov Husanboy Abjalil o'g'li
Umarova Gulsevar Ubaydullo qizi
Qo'qon DU

Annotatsiya: Ushbu maqolada toponimikaning rivojlanish tendensiyasi, toponim va joy ta'rifi keltirib o'tilgan. Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanida mavjud joy nomlarining nomlanish qonuniyatlari va tarixiy xususiyatlari tahlil qilingan. O'zbekiston tumanidagi turli qishloqlar bilan bog'liq bo'lgan toponimlar jumladan, Qorayozi bobo, Davlatbotir, Yakkatut va Qudash qishloqlarining nomlanish sabablari yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston tumani, toponim, tarix, joy, qishloq, nom, hudud, Qorayozi bobo, Yakkatut, Davlatbotir

THE ESSENCE OF TOPONYMICS AND TERMINOLOGICAL CONCEPTS

Rahmonov Husanboy Abjalil o'glu
Umarova Gulsevar Ubaydullo qizi
Kokand SU

Abstract: This article presents the development trend of toponymy, toponym and place definition. The naming laws and historical features of place names existing in the Uzbek district of the Fergana region are analyzed. The reasons for the naming of toponyms associated with various villages in the Uzbek district, including the villages of Qarayozi Babo, Davlatbatyr, Yakkatut and Kudash, are highlighted.

Keywords: Uzbek district, toponym, history, place, village, name, territory, Qarayozi Babo, Yakkatut, Davlatbatyr

KIRISH

"Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o'rgatadi, irodasini mustahkamlaydi. Tarixiy xotirasi bor inson - irodali inson". I.A.Karimov.

Insoniyat paydo bo'lganidan beri uning tafakkuri, ongi, saviyasi o'sdi, rivojlandi, bevosita ma'naviyati, madaniyati, ma'rifati oshib bordi. Kishilik jamiyati taraqqiyotining bugungi kungacha bosib o'tgan yo'lini aniqlashda, ayniqsa, etimologik-tarixiy nuqtayi nazardan bo'lgan izlanishlar katta ahamiyatga ega, insonning kelib chiqishi, qadimdan hozirgi kungacha yashash tarzi, tadrijiy

rivojlanishi haqidagi xulosalarga kelish uchun muhim tadqiqot usullaridan biri bo'lib qoldi. Insonning manaviy jihatdan yuksalishi, ruhiyati, aql zakovati, o'z-o'zini anglashi, ongli faoliyatini shakillantirish, Vatan va ota-ona oldidagi burchi, muhabbati, sadoqati, insonparvarlik fazilatlarini shakillantirish, milliy urf-odatlar, qadriyatlar asosida barkamol avlodni tarbiyalash va voyaga yetkazishda o'zlikni anglash muhim o'rin tutadi. Bu o'z navbatida ota-bobolar tomonidan bunyod etilgan tarix, uning ajralmas bo'lagi hisoblangan mamlakatdagi milliy-madaniy moddiy-nomoddiy meroslar, obidalar, joy-makonlar va hokazolarni yaratilish tarixiga bo'lgan qiziqish kun sayin ortayotganida ham ko'rinadi, nafaqat o'zbek halqi balki, butun dunyo sayohatchilarining e'tibori kuchayganidan ham bilish mumkin. Shuningdek, bugungi kunda toponimlar - joy nomlarini o'rganishga bo'lgan qiziqish ham ortib bormoqda. Toponim so'zi (yunoncha topos - joy, makon, onima - nom, ism) - har qanday geografik ob'ektning atoqli oti, nomi, jumladan, gidronim, oykonim, oronim, urbanonim, agroonim va boshqalardan tarkib topadi 3. Hozirda geografik ob'ektlarning nomlarini o'rganadigan fan bu - toponomika hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Zamon rivojlanishi natijasida joylarning soni va nomi o'zgarib borishi mumkin. Atrofdagi geografik nomlar insoniyat taraqqiyoti bilan bog'liq o'zgarib turuvchi ob'ektlar hisoblanadi. Joy tushunchasi, bu - yer yuzasida joylashgan barcha ob'ektlar va bu ob'ektlar o'z ustda joylashtirgan relefni o'zida mujassam etgan yer yuzasining kichik bir qismidir. Toponimlar tarixini yoritish orqali biror hududning o'tmishdagi tabiiy sharoiti, siyosiy holati, etnik jarayonlari, iqtisodiy mavqei, xalqaro aloqalari, aholining ijtimoiy va madaniy hayoti kabilar haqida ma'lumot olish mumkin. Zero, "toponimlar - bu yerning tili", ularda ma'lum hududning tarixi aks etadi. Bu o'z navbatida tarixni mukammallashtirish imkonini berish bilan birga, unga aniqliklar kiritadi, har bir viloyat, shahar, qishloqlar tarixining o'z o'rnini bor va uni manbalarga tayanib o'rganish zarurati tug'ildi. Shunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi hududida ma'muriy-hududiy birliklar (viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar); aholi punktlari va ularning tarkibiy qismlari (mahallalar, shohko'chalar, ko'chalar, maydonlar, bog'lar, xiyobonlar, bulvarlar); transport va muhandislik-texnika infratuzilmasi ob'ektlari (temir yo'l stansiyalari, avtostansiyalar, metropoliten stansiyalari, vokzallar, aeroportlar, aerodromlar, portlar, pristanlar, ko'priklar, raz'ezdlar, yo'llar, kanallar, suv omborlari, to'g'onlar, dambalar); tabiiy ob'ektlar (daryolar, ko'llar, o'zanlar, muzliklar, tekisliklar, tog'lar, tog' tizmalari, g'orlar, cho'llar, vodiylar, daralar, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, yonbag'irlar, foydali qazilmalar konlari) vaboshqa shu kabi ob'ektlar mavjud. Turli sohalar yordamida ushbu obyektlarni to'liq o'rganish ishlari amalga oshirilmoqda. Shu bilan birgalikda, O'zbekiston Respublikasining barcha hududlari hamda Farg'ona viloyatidagi qishloqlarning tarixiy toponimlarini o'rganishga katta e'tibor qaratiladi. Xususan,

Farg'ona viloyatida joylashgan Qorayozi bobo qishlog'i ko'p asrlik tarixga ega va uni yoritishda uning tarixiy xususiyatlarining o'ziga xos ahamiyatini ta'kidlash zarur. Masalan, 1877-yil 22-avgustda Farg'ona viloyatining harbiy gubernatori geberal-mayor Abramov nomiga Ismatulloh Zokirxo'ja o'g'li va Doniyorxo'ja Hoshimxo'ja o'g'li nomidan yozilgan iltimosnomada Qo'qon Xudoyorxon tomonidan Qorayozi bobo mozoriga mutavvaliy sifatida tayin etilgan Holmuhammad devonani o'rniga Qorayozi bobo avlodidan bo'lgan shaxsni tayin etishlarini so'rab murojaat qilgan. Shundan ko'rinib turibdiki, 1877-yilda Qorayozi bobo qishlog'i va uning hududida joylashgan Qorayozi bobo mozori mavjud bo'lgan. Qadim zamonlarda Sayyid Battol G'oziyning farzandi Asadulloh (Qorayozi bobo) Farg'ona vodiysiga qilgan yurishlarini birida hozirgi Yakkatut qishlog'idan Ravot soyigacha bo'lgan hududlarda yashovchi yerlik xalqlarni islom dinini qabul qilishga da'vat etadi. Lekin bu yerdagi mahalliy aholi ajdodlaridan meros bo'lib kelayotgan e'tiqodlaridan voz kechmay uzoq vaqt unga qarshi jang olib boradilar. Sayyid Asadulloh boshchiligidagi kam sonli qo'shin jang bilan Qatron tog'i tomonga chekinayotgan vaqtda yo'lda yig'ilgan, yantoq o'sgan qora toshli dashtga duch keladilar. Shu joyda ularni ta'qib qilayotgan kamondozlardan biri kamondan o'q otib, Sayyid Asadullohni og'ir yarador qiladi. U otini to'xtatib orqaga qarab kamondozga qarab "Ko'r bo'lg'in!" -deb qichqiradi va shu zahoti merganning ko'zi oqib tushadi. Uning sheriklari Sayyid Asadullohning to'xtagan joyiga kelishsa, dashtdagi qora toshlar qon bilan belangan. Boshqa hech narsa ko'rishmaydi. Shu voqeadan so'ng Sayyid Asadulloh safdoshlari qon to'kilgan joyda qabr ko'targan. Keyinchalik mahalliy aholi birin- ketin islomni qabul qildilar. Bu orada qabr sohibining nomi unutilib, ziyoratgohga kim bilan bog'liq ekanligini bilmagan odamlar unga Qorayozi bobo (Qora cho'l tagidagi bobo) deb nom qo'yadilar. Aynan shu ziyoratgoh shu nom bilan ataluvchi Qorayozi bobo qishlog'ida joylashgan. Arxiv hujjatlarda Qorayozi ota yoxud Qora yozi bobo nomi bilan qayd etilgan. O'zbekiston tumanida joylashgan Davlatbotir qishlog'ining kelib chiqishi va nomlanishining tarixiy sabablari to'g'risida qo'qonlik ma'rifatparvar muallim, adabiyotshunos va o'lkashunos olim Po'lotjon Domulla Qayumovning (1885-1964) "Xo'qand tarixi va uning adabiyoti" nomli kitobida quyidagi ma'lumotlar bayon etilgan: "Bu qishloq Qo'qon shahrining g'arb janubiy tomonidan dashtga chiqaverishda go'zal, sof havoli, oqar suvlari mo'l bir qishloqdur. 18000 tanob yeri, 30 tanobdan oshiq bog', bog'chalari bor.

Shul qishloq kishilarining aytuvlaricha, hozirgi (1940-yil) kunimizda sakson yillar oldin (ya'ni 1860-yillarda) Tojikistondagi Qora teginlik Davlat nomli bir botur kishi shu yerlarni bosib o'tgan ekan. Unda bu yerlarda turar joy bo'lmay faqat dasht bo'lgan, juda tekis yerlar ekanini e'tiborga olib o'tgan. Keyin bu hayolni yuzaga chiqarmoq uchun shul zamonning amaldor beklaridan shul yerlarga suv chiqarib, qishloqlar hosil qilish uchun ijozat olgan. Boshida o'z yaqinlaridan bir nechta odamlar

bilan borib, O'qchidan ya'ni suv boshidan katta ariq kavlab suv keltirgan. O'z yaqinlariga yer kesib bergan, o'zi ham yer olgan. Qishloq hosil olgan. Shul kishining nomida qishloq Davlat Botur deb atalgan. Hududda tut daraxti bitta bo'lganligi bois shu nom bilan atalgan. Yakkatut- bitta tut daraxti o'sgan joydagi qishloq. Aziz-avliyolardan biri shu qishloqqa kelgan payt hassasini yerga suqqach hassa ko'karib, azim tut daraxtiga aylangan. Keyinchalik shu tut daraxti nomi bilan qishloq Yakkatut deb nomlangan. Yakatut qishlog'ida XIX asrning oxiri XX arning boshlarida ijod qilgan shoir G'urbat tavallud topganligi haqida " Tazkirai Qayumiy" asarida keltirilgan. Yakatut to'g'risida qiziqarli ma'lumotlar Sotvoldi Eshonqulov tomonidan yozilgan "Yakkatut tarixi" nomli qo'lyozmada quyidagicha bayon etilgan: " Buyuk Ipak yo'lining bir tarmog'i bo'lgan Qo'qon- Isfara yo'nalishidagi yo'lning sakkizinchi chaqirimida yastangan mahobatli tim- ko'zga tashlanadi. Tim- yo'lning o'ng tomonidagi bir dona katta tutga ulanib ketgan". XIX asr oxirlarida Muhammad Aminxo'ja Muqimiy "Qo'qondan Isfaragacha" sayohatnoma kitobida Yakkatut qishlog'ida joylashgan baqqollarga ta'rif berib ketadi:

Chiqdim shahardin Yakkatut, baqqoli duzdi badburut,

Bir tanga sotgay bir qurut, insofi yo'q tarror ekan.

Yakkatut baqqolariga bergan mazkur ta'rifdan so'ng oradan bir asrga yaqin vaqt o'tib, Dasht Cho'lpon qishlog'ida tug'ilib, umrining oxiri yigirma yilini Yakkatutda kechirgan shoir Jamoliddin Mulla Sarimsoq o'g'li(1901-1989) Yakkatut to'g'risida Mavlono Muqimiyga javoban "Bu kungi Yakkatut" she'rini bitgan:

Ko'z qamashtirguvchi g'ir-g'ir mashinaga minib o'ting,

O'tsangiz Yaypan, Qo'qonga ham, qo'nib o'ting.

Tubdan o'zgargan Jamoli Yakkatutni ushbu kun,

Hur Vatan afzalligini bu yerdan ham ko'rib o'ting.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, O'zbekiston Respublikasida ta'lim dargohlarida o'quvchilarga tarixni o'rganishga bo'lgan qiziqishini orttirish hamda davlatimiz tarixiga oid bo'lgan bilimlarini rivojlantirish, boyitish va kelajak avlodga yetkazish lozim. Fanining, nazariy va amaliy tomonlari, predmetlari, fanlar ichida tutgan o'rni va geografik nomlarni ilmiy tadqiq etish usullarini o'rganish hamda ilmiy ishlar olib borish lozim. Yosh avlodga geografik nomlarni tasniflash tamoyillari va mezonlari chuqur o'rganish va yosh avlodga tariximiz haqida bilimlarni yetkazish lozim. Boshlang'ich bilimlar bilan birga geografik nomlarning yasalishi, grammatik tuzilishi, imlosi, transformatsiyasi, etimologiyasi, geografik obektlarni nomlashning asosiy qoidalarini va geografik terminlarni chuqur o'rganish lozim. Shuningdek, ta'lim tizimida geografik nomlarni o'rgatish usullari, o'qitish jarayonida va o'qishdan tashqari vaqtlarda ta'lim jarayonida mahalliy geografik nomlarni o'rganish hamda joy

nomlarining o'quvchilar vatanparvar, ma'naviy va axloqiy tarbiyasidagi ahamiyati juda katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - T.: Sharq, 1998 y. - 9 b.
2. Karimov I. O'zbekistonning o'z istiqlool va taraqqiyot yo'li. - T.: O'zbekiston, 1992 y. -71 b.
3. Ahmadaliyev Y. Toponimika va geografik terminshunoslik.- F.: 2018 y. - 10 b.
4. Navro'zov R.M. Harbiy topografiya. - T.: 2015 y. - 4 b.
5. Hasanov H. Yer tili O'qituvchi. - T.: 1977 y. - 4 b.
6. Nizomov A., Rahimova G., Rasulova N., Toponimika. O'quv qo'llanma. - T.: 2013 y. 1 - 50 b.
7. N.Abdulhatov, O.Xudoynazarov, Qora yozi tarixi - T.: 2015y.-164 b